

УДК 268:371.3

Барило Олена Андріївна,*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, дошкільної та початкової освіти Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Ушинського, м. Чернігів***СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНО-ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ***У статті розглянуто актуальні проблеми морально-духовного виховання сучасної молоді у процесі навчання за психолого-педагогічними спеціальностями в педагогічних закладах освіти з урахуванням нових підходів до здійснення педагогічного дослідження.**Ключові слова:* виховання, цінності, духовність.***Барыло Е.А. Современные особенности морально-духовного воспитания школьной и студенческой молодежи в поликультурном пространстве Украины****В статье рассмотрены актуальные проблемы нравственно-духовного воспитания современной молодежи в процессе обучения на психолого-педагогических специальностях в педагогических заведениях образования с учетом новых подходов к осуществлению педагогического исследования.**Ключевые слова:* воспитание, ценности, духовность.***Barylo O.A. Current Peculiarities of Pupils' and Students' Moral and Spiritual Education in Multicultural Space of Ukraine****The article deals with current problems of moral and spiritual education of today's youth in the process of study for psychological and pedagogical occupations in pedagogical institutions taking into consideration new approaches to teaching research.**Key words:* upbringing, values, spirituality.

Актуальність теми. У сучасному світі поширення набули процеси міжкультурної комунікації. Розвиток політичних подій в Україні останні 22 роки перебував у руслі Європейського поступу, що зумовлено наслідками попередніх історичних подій, які впливали на вдосконалення української ментальності. Зміна світогляду у представників політичної сфери діяльності перебуває у взаємозв'язку зі зміною поглядів української молоді. Теперішній стан багаторівневої освіти відкриває можливості для природного розвитку кожної дитини, вибору напрямку освіти згідно зі своїми здібностями та інтересами, шляхів реалізації в Україні і поза її межами. Кадрове забезпечення освітніх закладів складають різновікові колективи фахівців, котрі належать до представників культурної еліти населення, з уже сформованими морально-ціннісними установками. Але в силу постійного руху, зумовленого прагненням до вдосконалення якісного розвитку культурних процесів у суспільстві, формування морально-духовного світу учнівської та студентської молоді педагогами старшого і середнього віку у виховному процесі освітніх установ здійснюється у процесі взаємообміну думок старших і молодших. У зв'язку з цим морально-духовне виховання варто розглядати в наш час крізь призму синергетичного підходу до здійснення досліджень в галузі історії педагогіки, загальної педагогіки, теорії виховання. Оскільки однією з найновіших парадигм, які зароджуються в науковій сфері української психолого-педагогічної теорії і практики є парадигма синергетичного мислення, то у розгляді проблем морально-духовного виховання актуальним є реалізація синергетичного підходу в значенні домінуючого принципу в педагогічній теорії як результату інтеграційних міжпредметних зв'язків. Визначення такого підходу провідним є цілком обумовленим станом сучасних суспільних реалій, насиченістю різними культурними впливами ззовні на цілісний розвиток особистості вихованців.

З огляду на це, вивчення особливостей процесів сучасного морально-духовного виховання в змістовому і процесуальному аспектах мають, перш за все, ґрунтуватись на урахуванні сучасних поглядів науковців на складові морально-духовного виховання із суміжних з педагогікою галузей, а також підтверджуватись вивченням сучасних педагогічних реалій, що і стало метою даної публікації.

Ураховуючи розмаїття поглядів на визначення терміну «Морально-духовне виховання», звернемось до загальнотеоретичного принципу в педагогіці з метою висвітлення нового розуміння сутності духовності в контексті сучасних державотворчих процесів національно свідомими діячами освіти і культури.

Так, В. Скрипка, досліджуючи в філософсько-педагогічному контексті сучасні уявлення щодо української духовності як визначального чинника способу життя українського народу, розкриває сутність дефініції «українська духовність». «Українська духовність, – зазначає він, – розкриває ставлення українського

народу, кожної людини нашої країни до українознавства та здатність до українотворення, до збереження і творення української культури і власного самотворення як українців. Тобто вона відображає пізнавальну, творчу, діяльну, морально-аксіологічну активність і сутність українського народу, українця» [7, с. 16].

Поряд з цим, варто зазначити на врахуванні цінностей українців, які морально-духовний аспект розглядають у взаємозв'язку з духовно-релігійним світосприйняттям. Так, у педагогічному словнику (за заг. редакцією М. Ярмаченка) знаходимо думку щодо синтезуючого характеру наукового і релігійного сприйняття буття в оточуючому світі. Наприклад, тлумачення поняття віри (за І. Бехом): «Віра – прийняття певного твердження за істинне, що ґрунтується не стільки на об'єктивному факті чи логічному доведенні, скільки на емоційно-вольовій сфері. Розрізняють релігійну і наукову Віру. У релігійному плані Віру пов'язують із свідомим чи несвідомим переконанням в існуванні надприродного світу. Наукова Віра – це переконання людини, що ґрунтується на знанні об'єктивних закономірностей розвитку світу, причому така Віра не суперечить науці, а впливає з неї. Віра виражає внутрішні переконання суб'єкта в істинності ідеї, правильності плану її практичної реалізації. Представники філософії позитивізму і неотомізму вважають, що наука і релігійна Віра збігаються [1].

Беручи до уваги морально-аксіологічну сутність педагогічного процесу морально-духовного виховання сучасної молоді, варто зазначити на сучасному трактуванні суспільних цінностей у взаємозв'язку з вивченням проблем полікультурного світу.

Так, наприклад, у соціологічних дослідженнях розгляд актуальних проблем полікультурності, яка сьогодні є яскравою характеристикою українського суспільства, зазначено на важливості об'єктів історичної дійсності (пам'ятники і пам'ятні місця), котрі мають сакральне значення для представників відповідної культури і вміщують історичний досвід колективної пам'яті народу [3]. На нашу думку, багато таких місць пам'яті є джерелами забезпечення формування та внутрішніх якісних змін морально-духовного світу людини. Такі зміни є важливими для вихователів і вихованців різних вікових категорій. Вони глибоко пов'язані зі сферою психічного у взаємозв'язку вимірів минулого, теперішнього і майбутнього.

Зрозуміло, що впродовж історичних періодів зовнішній тиск і насилля над людьми різних верств населення спричинив накопичення у колективній підсвідомості українців чимало негативізму, страхів та ін. Так, зокрема знищення Запорозької Січі за наказом Російської імператриці Катерини II у XVII столітті зумовила появу окремих рівнів негативної інформації у колективній підсвідомості не лише в межах політико-економічної а, передусім, у сфері релігійній, оскільки представники козацтва завжди стояли на твердих переконаннях державності, свободи волі і християнської віри. Заборони української мови шляхом знищення друкованих в Україні книг, а також періодичних заборон видавництва україномовної літератури та преси наказами урядів Росії 1863, 1876, 1914 років та в інші часи здійснювали не лише гальмівний, а й руйнівний вплив на розвиток української культури і науки, на формування стійких механізмів почуття власної гідності українців не тільки у поодиноких особистостей, а передусім, як наслідок, у загальному полі колективної підсвідомої пам'яті. Багаторазові заборони говорити і навчатися українською, які реалізовувались навіть через вбивства, також заклали у колективну підсвідому пам'ять, зумовлюючи негативний вплив на повноцінний розвиток мовної свідомості сучасності. Факти насильницького знищення українських майстрів будівельної і агропромислової справи а також працелюбних людей по роботі з залізом (ковальство) шляхом «ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації» [2, с. 20] здійснили закладання в спільну підсвідомість негативізму не тільки щодо активної діяльності українців на власній території, а й гальмівний вплив на розвиток удосконалення механізмів колективної економічної свідомості України. Дії такого впливу на сучасних нащадків постраждалих українських родин та переосмислення згаданих історичних фактів не можуть не впливати на сучасне бачення історії України та її місця і ролі в Світовій практиці, а також сприяти активізації відбору змісту та методів організації навчально-виховної роботи в освітніх закладах і, насамперед зі студентською та учнівською молоддю.

Поряд з цим, варто зазначити, що історичні факти знищення українців у XX столітті ще й «продовольчими утрудненнями», що вже доведено дослідниками періоду Голодомору в Україні [Свіча, с. 20], також доводять факт постійного зверхнього ставлення урядовців Росії щодо розвитку українців. У наш час переосмислення таких історичних фактів дає можливість для нового вирішення питань, пов'язаних із приниженням і несприйняттям українців як конкурентоспроможних представників.

У контексті цього сьогодні варто розглядати *самостійність як педагогічну категорію* у здійсненні досліджень психолого-педагогічного напрямку і здійсненні практичної роботи зі студентами ВНЗ, учнями ЗНЗ, педагогічними працівниками, котрі проходять навчання на курсах підвищення та перекваліфікації освітян. Освітняни часу суверенної України [5] розглядають виховання як відповідальний процес, подаючи один з варіантів думок, згідно якого вершиною духовності особистості є її світогляд.

Оскільки світ морально-духовних цінностей являє собою сукупність світоглядних принципів і будується на накопиченому досвіді, що міститься в колективній пам'яті, то у процесі розгляду особли-

востей морально-духовного виховання сучасної молоді вагомим аспектом є прилучення до таких місць колективів вихованців у педагогічному процесі. Забезпечення такого прилучення до пам'ятних місць у практичній навчально-виховній діяльності зі студентами-філологами у ході попереднього дослідження здійснювалось шляхом систематичного використання елементів (методів і прийомів) музейної педагогіки у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін (модуль з історії педагогіки – I курс, змістовий модуль з теорії виховання, методики виховної роботи – I, II, III курси, змістовий модуль з історії вищої школи у межах екзаменаційного кредиту курсу «Педагогіка вищої школи» – V, VI курси). Так, наприклад теми (Чернігівський колегіум – культурно-освітній осередок Лівобережної України), «Підготовка та проведення виховного заходу зі школярами», «Роль Ніжинської вищої школи в історії розвитку вищої освіти України» та інші вивчались шляхом наочного вивчення першоджерел у ході екскурсій до музею педагогіки АПН України (м. Київ), до навчальної кімнати колегіуму XVII століття (м. Чернігів), до музею історії ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, музейного комплексу НДУ імені Миколи Гоголя (м. Ніжин), у ході навчально-виховних екскурсій до Національного музею народної архітектури і побуту України «Пирогово», дидактичною метою яких була підготовка студентів до проходження ними педагогічної практики на II, III курсах та ін. Проведення таких навчально-виховних занять сприяло створенню позитивного емоційного стану, що забезпечує ефективну роботу мимовільної пам'яті, розширює світогляд молоді, доповнює вже набуті у ЗНЗ знання українських народних традицій, історичних подій котрі впливали на зміни розвитку освіти в Україні в різні часові періоди у тісному взаємозв'язку з розвитком народного промислу, книгодрукування, створення архітектурних споруд. Перебування в таких місцях сприяє також розвитку морально-духовного сприйняття пам'яток історії, а фрагменти «занурення» у минулі часові відрізки (в узгодженості з сучасними освітніми технологіями та помірною використанням технічних засобів) стимулює формування та вдосконалення внутрішнього світу вихованців шляхом усвідомлення сакральності побачених джерел, почутих інформаційних історичних фактів, а також забезпечували можливість порівняти умови навчально-виховного процесу і зміст навчальних предметів в минулі періоди і в наш час.

Враховуючи, що проблематика колективної пам'яті, її знаків, місць і політик на пострадянському просторі є однією з найновіших і жваво обговорюваних зазначимо, що вивчення особливостей морально-духовного виховання молоді у взаємозв'язку зі згаданою проблематикою забезпечує наукову новизну і перспективність дослідження.

Як і у XVII – XVIII століттях, так і в наш час для покращення становлення самостійності й стійкої свідомості української молоді важливим є погляд зарубіжних дослідників історичних фактів в Україні, оскільки їх оцінювання виключає упереджене ставлення, то це забезпечить більшу об'єктивність дослідження. У зв'язку з цим варто навести уривок з роздумів над подіями початку тридцятих років XX століття в Україні Дж. Мейса: «Я називаю це суспільство постгеноцидним. Це глибоко травматизований зраниений організм, який щосили намагається забути про жахи минулого...» [6], котрий працюючи в інтелектуальній сфері для розвитку української молоді ще з самого початку отримання самостійності Україною, стояв на позиціях захисту української мови і культури, зазначаючи, що в цьому напрямку мало реальних дій. У наш час мовна проблема залишається однією з найактуальніших, оскільки мова також є морально-духовною цінністю, тільки на сучасному етапі це питання важливо не лише на зовнішньому рівні, а, насамперед на внутрішньому, і чітко простежується в залежності від регіональних мовних середовищ.

У свою чергу О. Вишневецький в дослідженні українського виховання, наголошує на зменшенні домінування християнства у свідомості пересічних громадян Європейського виховного середовища, посилаючись на влучну цитату Є. Сверстюка «увесь світ іде, всупереч попередженням, дорогою втрати духовної і моральної сили. Ми, зрозуміло в авангарді...» [4].

Оскільки основою морально-духовного виховання є система цінностей, подамо п'ять груп однієї з можливих систематизацій класифікації вартостей сфери морально-етичної самореалізації людини (як одного з вагомих критеріїв), в межах якої загалом і відбувається процес морально-духовного виховання в сучасних закладах освіти за класифікацією О. Вишневецького.

1. Абсолютні вічні вартості (цінності), які мають універсальне значення, загальнолюдський характер і необмежену сферу застосування (мудрість, свобода, доброта, чесність, любов, справедливість, гідність, правда тощо).

2. Національні вартості, що є значущими для одного народу і не завжди зрозумілі для інших. Наприклад, почуття націоналізму зрозумілі і близьке лише поневоленим народам і чуже тим, які ніколи не втрачали своєї незалежності. До цієї групи вартостей належать такі поняття, як патріотизм, почуття національної гідності, державотворчі прагнення, історична пам'ять, прагнення до національної єдності тощо.

3. Громадянські вартості – ґрунтуються на визнанні рівності всіх людей і знаходять своє втілення в демократичних суспільствах та в житті громад, що визнають принципи демократії. Йдеться про права

і свободи людини, обов'язки перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, повагу до законів тощо. Їхніми антиподами є ідеї расизму, класової чи кастової ненависті і т.ін.

4. Сімейні цінності, які втілюють у собі моральні основи існування сім'ї – стосунків поколінь, подружньої вірності, піклування про дітей та інших членів сім'ї, оберігання пам'яті предків тощо.

5. Цінності особистого життя – мають значення передусім для самої людини, визначають риси її характеру, поведінку, стиль приватного життя тощо [4, с. 125].

В умовах розвитку євроінтеграційних процесів сучасне виховне середовище складається з багатоконпонентного простору, де фактори зовнішнього впливу характеризуються широким розмаїттям, інформаційною насиченістю.

У період становлення державотворчих процесів в Україні як суверенній Європейській державі важливим аспектом є самостійність як морально-етична і загальнокультурна категорія в системі цінностей. «Формування самостійності – перша і головна мета виховання дитини. Людина ще чимало досягне, але якщо в ранньому віці не зміцниться хребет її самостійності, все життя залежати їй від інших людей, вона висунути на їхніх плечах. І вже ні освіта, ні навіть творчі здібності не компенсують цього», – наголошує О. Вишневецький, розглядаючи сучасні процеси виховання крізь призму свободи в умовах вдосконалення якості демократичного суспільства [4, с. 125].

Самостійність передбачає, не лише прийняття свідомих рішень, а й володіння певною мірою свободою вибору, вільним обміном думками і поглядами, котрі сприяють вдосконаленню учасників освітньо-виховного процесу, що забезпечує відповідні умови для формування самостійності лише завдяки взаємообумовленості свободи і діяльності. Ще К. Ушинський висловлював впевнену думку, що свобода і діяльність мають розвивальний ефект для досягнення справжньої самостійності лише завдяки взаємовпливу, зазначаючи на тому, що тільки у вільній діяльності міцніє і розвивається саме прагнення до свободи» [8, с. 453].

Таким чином, цілісна самодостатня особистість, яка є метою процесу морально-духовного виховання формується шляхом стимулювання вільної активної діяльності учасників педагогічного процесу. Ефективність такого процесу, на нашу думку, залежить від стійкості морально-психологічної свідомості педагогів, які забезпечують освітній процес.

У ході вивчення стану морально-ціннісних орієнтацій студентської молоді було проведено анкетування студентів філологічного, а також початкового навчання, котрі народились після визнання України самостійною державою вік яких складав 17 – 21 рік. Вагомими виявились деякі результати анкетування. Так, на питання «Як ти ставишся до поглядів своїх батьків на життя?» по запропонованим відповідям були отримані наступні результати: повністю згодні – 13,3 % / 11, 76 %; майже згодні – 26,7 % / 29,41 %; переважно згодні – 46,67 % / 58,82 %; зовсім згодні – 6,67 %; власна точка зору у 6,67 %. Ті хто зовсім не згодні – 0 %.

Відповіді на питання «Що ти вважаєш найголовнішим у житті?» показали, що гроші домінуючою цінністю визнали 33 % / 5,88 %; можливість допомагати людям – 26,6 % / 5,88 %; визнання іншими людьми – 26,6 % / 0 %; фізичну силу і здоров'я – 40 % / 35,29 %; владу над людьми – 20 % / 0 %; сімейне благополуччя – 60 % / 82,36 %; духовне багатство – 53,3 % / 47,05 %. І лише одна людина обрала цінностями всі пункти відповідей.

Ураховуючи, що студенти ще перебувають переважно на матеріальному забезпеченні батьків, окрім тих, хто отримує стипендію, варто зазначити, що на питання «Як можна розглядати роботу в житті людини?» на запропоновані варіанти відповідей були отримані наступні результати: як спосіб існування – 26,6 % / 17,6 %; як вищий сенс життя – 6,67 % / 0 %; як реалізацію своїх сил – 73,3 % / 82,3 %; як неприємний обов'язок – 6,67 % / 0 %; власну відповідь «має бути для розвитку» подала 1 особистість із представниць спеціальностей початкової освіти – 17,6 %.

Відповіді на питання щодо стану сформованості міжкультурної толерантності у морально-психологічній свідомості сучасної молоді дають можливість констатувати, що байдуже ставлення до інших рас та національностей виявило 0 % / 11,76 %; з неприязню до «тільки однієї національності» ставиться 1 особа 6,67 %; вважають рівними собі – 46,67 % / 41,17 %; готові дружити – 40 % / 52,94 %.

У ході вибору домінуючої мети власної діяльності піклування про людей, які оточують найважливішим обрало 60 % / 52,94 %; роботою над процвітанням своєї Вітчизни головним завданням людини визначили 13,3 % / 5,88 %; сім'ю єдиною турботою людини обрало 26,67 % / 29,41 % респондентів.

Висновки. Результати дослідження дають можливість зробити наступні висновки:

Застосування елементів музейної педагогіки у ході навчально-виховної діяльності ЗНЗ та ВНЗ сприяє вдосконаленню морально-духовного світу учнівської та студентської молоді, активізує творчі сили педагогів і є профілактикою їх професійного вигорання; проблема вдосконалення і розвитку українського мислення освітян впливає на формування стабільності і стійкості свідомості вихованців.

Отже, як свідчать результати проведеного опитування у молоді українського ВНЗ переважають духовні цінності, формується відповідальність у ставленні до майбутнього.

Самостійність як морально-психологічна якість перебуває у процесі активного становлення та є перспективним напрямком для подальшого вивчення з метою удосконалення її рівня, профілактикою міжкультурних непорозумінь.

Література:

1. Бех І. Р. Віра / І. Р. Бех // Педагогічний словник За ред. Ярмаченка М.Д. – К., Педагогічна думка, 2001. – С. 94.
2. Борисенко В.К. Свіча пам'яті: Усна історія про геноцид українців у 1932 – 1933 роках / В. К. Борисенко // К., ВД «Стилос», 2007. – 288 с.
3. Валес Л. Виклики полікультурності: місця пам'яті не для всіх / Л. Валес // Збірник наук. праць наук. ред. Щербина В.М., відповід. ред. Наумова М.Ю. – К., Ін-т культурології НАМУ, 2010. – С.79–97.
4. Вишневський О. Сучасне українське виховання / О. Вишневський. – Львів, 1996. – С.125.
5. Зінченко С.В. Виховання – процес відповідальний / С. В. Зінченко // Світ виховання. Часопис для вчителів, батьків і дітей. – К., 2009. – № 3 (10) – С.19 – 24.
6. Пісоцька Р., Мейс Дж. Я називаю це суспільство постгеноцидним / Р. Пісоцька, Дж. Мейс // Літературна Україна. – К., 2003. – С.2.
7. Скрипка В.І. Українська духовність – визначальний чинник буття українця / В. І. Скрипка // Педагогічні обрії. – № 6. – К., 2009. – С. 3–16.
8. Ушинський К. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К. Ушинський // Педагогічна збірка. – К., 2011. – С. 453.